

**Кремневые заготовки
среднепалеолитического
местонахождения Хотылево**

Резюме

В статье рассматривается одна из главных категорий находок местонахождения Хотылево — кремневые заготовки. Обстоятельно характеризуются технические особенности исследуемого материала и традиции населения, оставившего этот памятник. Суммированные в статье данные являются основой для определения этнокультурного места памятника.

І. І. АРТЕМЕНКО, О. С. СМІРНОВ

**Партизанське — багаточарова пам'ятка на
Брянщині**

Поблизу східної околиці с. Партизанське (колишнє Святе) Навлінського району Брянської області, в заплаві правого берега р. Навля (ліва притока Десни), на правому березі струмка Дунець (за 200 м вище його гирла) розташоване піщане підвищення, відоме серед місцевих жителів

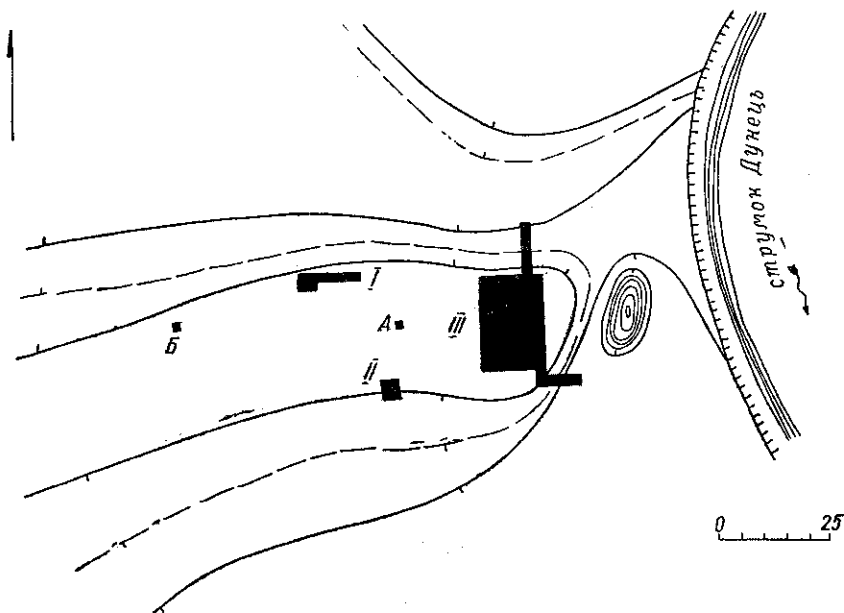

Рис. 1. План підвищення поблизу с. Партизанське:
I — розкоп I; II — розкоп II; III — розкоп III. А, Б — шурфи.

під назвою «Самошків Борок». Довжина підвищення по лінії схід—захід — понад 200 м, ширина 50—70 м, висота над заплавою — понад 1,5 м. На захід воно плавно знижується і поступово переходить у заплаву. Майже вся його площа задернована.

У 1936 р. це підвищення досліджували Є. А. Калітіна, у 1956 р. — В. П. Левенок, а в 1973 р. — О. С. Смирнов¹. Розкопки не проводились, було лише закладено шурфи і проведено збір підйомного матеріалу. Всіма дослідниками ця пам'ятка визначена як поселення доби неоліту.

У 1974 р. Деснянський лівобережний загін Інституту археології АН УРСР під керівництвом О. С. Смирнова здійснив тут розкопки на площі

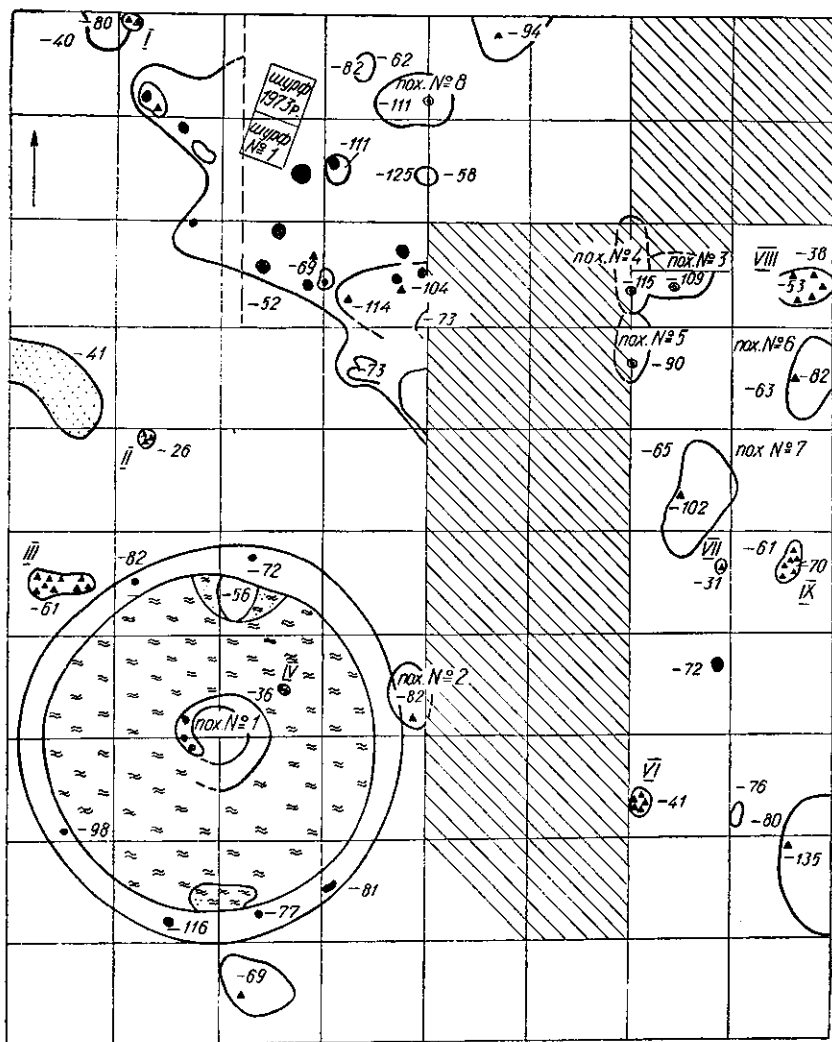

Рис. 2. План розкопу III:

1 — скупчення кераміки; 2 — попіл з включенням вугілля; 3 — попіл; 4 — нерозкопані квадрати; 5 — яма від стовпів; 6 — глиняний посуд; 7 — пісок; 8 — глибина від сучасної поверхні.

близько 360 м². Було закладено два шурфи, три розкопи та дві стратиграфічні траншеї (рис. 1). У шурфах та в розкопі II (16 м²) культурний шар не простежувався, його виявлено у розкопах I та III і в прилеглих до останнього стратиграфічних траншеях. Встановлено, що пам'ятка займає східну частину підвищення площею 70×40 м.

Культурний шар, потужністю 15—40 см, являє собою темно-сірий супісок і розташований під шаром дерену на глибині 10 см. Його підстелем світло-сірий супісок, у верхній частині якого знахідки трапились в незначній кількості. Під ним залягає жовтий пісок, з якого складається підвищення. Біля східного краю останнього культурний шар опускається в заплаву та перекривається піском алювіального походження потужністю до 1 м.

У розкопі I (36 м²) виявлено шість ям, заповнених темно-сірим супіском з крем'яними відщепами та фрагментами кераміки. Розміри ям — від 0,5 до 1,7 м при глибині від 10 до 50 см. На площі розкопу

знайдено вісім крем'яних знарядь (проколки, скребла), близько 50 відщепів і 186 фрагментів кераміки, яка, за винятком кількох фрагментів пізньозарубинецького типу, належить до середньодніпровської культури. Розкоп III (328 м²) закладено у східній частині підвищення (рис. 1). Центральна його частина (44 м²) не досліджувалась через ве-

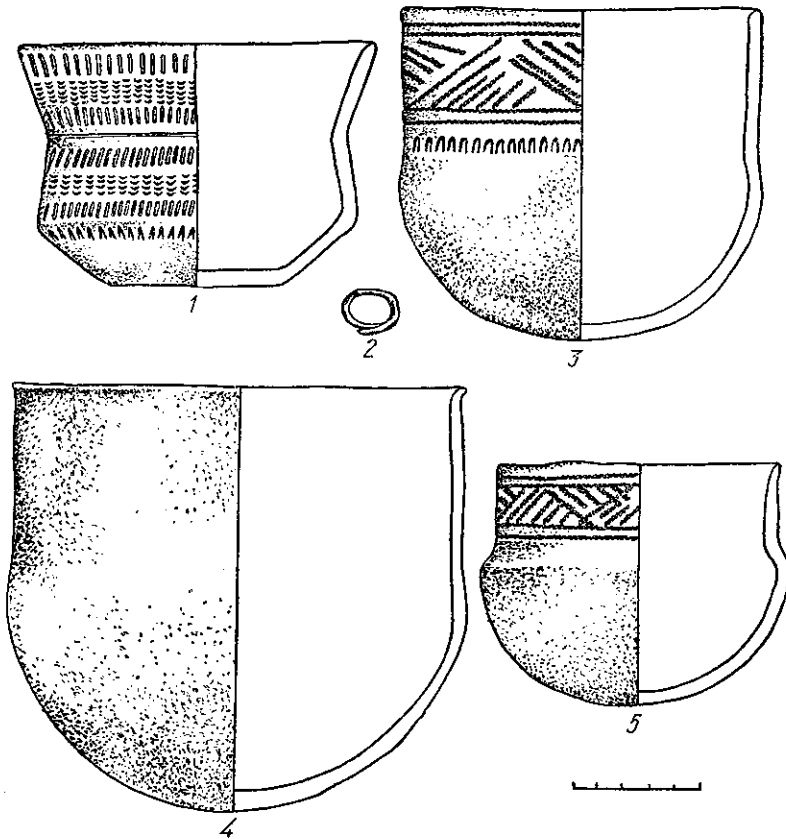

Рис. 3. Глиняний посуд (1, 3—5) та бронзове кільце (2) з поховання середньодніпровської культури:

1, 2 — поховання № 1; 3 — поховання № 3; 4 — поховання № 4; 5 — поховання № 5.

лику кількість пнів, що пошкодили культурний шар та значно ускладнили розкопки (рис. 2).

На площі розкопу виявлено 10 ям. Знахідки — глиняні посудини, крем'яні знаряддя та уламки кальцинованих кісток — дають підставу вважати їх могильними ямами. Про наявність могильника свідчать також залишки наземної споруди, очевидно, огорожі, що являє собою два концентричні кільцеві рови діаметром 7,5—та 1,5 м із стовповими ямами в них. Площа, обмежена великим кільцевим ровом, має золистий прошарок, що залягає на світло-сірому супіску і переходить у північній та південній частині в потужні зolistі плями з вуглистими включеннями. Подібні рови з ямами від стовпів відомі в ґрунтових могильниках середньодніпровської культури Стрелиця і Сябровичі, де вони оточують по кілька могил².

Поховання № 1. На площі, оточеній малим ровом, на зolistому прошарку виявлено глиняну посудину, крем'яний ніж та бронзове кільце. Могильна яма не простежувалась. Посудина плоскодonna, ребриста, з високою відігнутою назовні шийкою (рис. 3, 1). Висота посудини 10,5 см, висота шийки — 3,5, діаметр вінець — 14, найбільший діаметр

тулуба — 12,5, дна 6,5 см. Товщина стінок близько 0,6 см. Майже вся поверхня, за винятком придонної частини, орнаментована горизонтальними рядами вертикальних відбитків лінійного штампа.

Із східного боку посудини лежали крем'яний ніж довжиною 9 см з крутою ретушшю по обох краях з боку спинки (рис. 4, 1), а за 0,9 м на

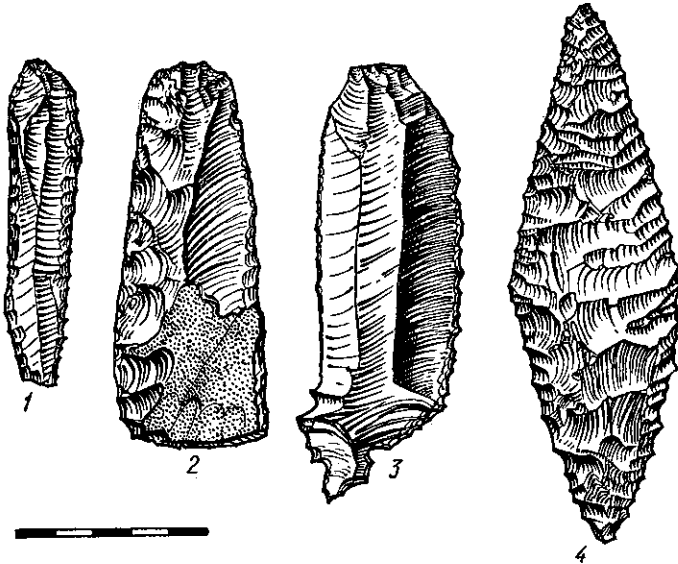

Рис. 4. Крем'яні вироби з поховань середньодніпровської культури.

південний схід — бронзове кільце діаметром 1,7 см з кінцями, що заходять один за одний (рис. 3, 2).

Результати спектрального аналізу (№ 16221), проведеного в лабораторії Інституту археології АН СРСР, свідчать що кільце вироблене з миш'яковистої бронзи кавказького походження. Хімічний склад металу такий:

Pb	Zn	Ag	As	Fe	Ni	Mn
0,001	?	0,006	1,2	0,1	?	0,01

Поховання № 2. Могильна яма овальної форми орієнтована по довжині з півночі на південь з незначним відхиленням на захід. Довжина могили — 1,3 м, ширина — 0,75, глибина — 0,8 м. В заповненні її зібрано чотири фрагменти кераміки доби бронзи, два фрагменти неолітичного посуду, крем'яний ніж та п'ять крем'яних відщепів. На дні могили знайдено уламки кальцинованих кісток. Західна частина ями була перерізна великим кільцевим ровом, що оточував поховання № 1.

Поховання № 3. Досліджено лише південну частину могильної ями, орієнтовану по довжині з півночі на південь. Повністю розкопати її не було можливості через велику кількість пнів (це стосується і поховань № 4, 5). Довжина розкопаної частини 1,25 м, ширина — 0,5 м. На дні могили знайдено глиняну посудину, а в східній частині — крем'яну клиноподібну сокиру довжиною 10 см, лінзовидну в перетині (рис. 4, 2). На північ від посудини виявлено скупчення крем'яних відщепів.

Посудина товстостінна (близько 0,6 см), круглодонна, з високою прямою шийкою, орнаментована відбитками шнура у вигляді горизонтальних подвійних ліній, між якими розташований широкий пояс, утворений заштрихованими трикутниками, що дотикаються сторонами. Нижче проходить ряд вертикальних відбитків лінійного штампа (рис. 3, 3).

Висота посудини 13 см, шийки 5, діаметр вінець 13,5, найбільший діаметр тулуба 14 см.

Поховання № 4. Могильна яма овальної форми, орієнтована по довжині з півночі на південь. Приблизна довжина її 1,75 м, ширина 0,75, глибина — 1,15 м. В північній частині могили на дні знайдено глиняну посудину, а поряд з нею крем'яний ніж з ретушню, виготовлений з масивної ножевидної пластини, трапецієподібної форми в перетині. Довжина її 11,5 см, ширина 4 см (рис. 4, 3).

Посудина тонкостінна (0,5—0,7 см), круглодонна, з високою прямою шийкою, аналогічна за формою посудині з поховання № 3, але неорнаментована. Висота її 16,5 см, висота шийки 6, діаметр вінець 17,5, найбільший діаметр тулуба 18 см (рис. 3, 4). Поверхня добре заглажена.

Поховання № 5 здійснене в могильній ямі овальної форми, орієнтованій по довжині з півночі на південь. Досліджено лише східну частину могили. Довжина її близько 1,3 м, ширина — 0,65 м, глибина — 0,9 м. На дні знайдено глиняну посудину, поруч з якою лежало крем'яне вістря списа ромбоподібної форми, довжиною 14 см, оброблене плоскою хвильастою ретушню (рис. 4, 4). Посудина має кругле дно і добре виділену пряму високу шийку, верхню частину якої орнаментовано відбитками шнура, що утворюють горизонтальні лінії та пояс у вигляді заштрихованих трикутників, що дотикаються сторонами. Висота посудини 9,5 см, шийки 3, діаметр вінець 11 см, плічок 12 см (рис. 3, 5).

Поховання № 6. Могильна яма овальна, орієнтована по довжині з півночі на південь, з невеликим відхиленням на схід. Довжина 1,7 м, ширина 0,85, глибина 0,82 м. В заповненні могили виявлено 15 відщепів кременю, а на її дні — уламки кальцинованих кісток та дрібні шматки деревного вугілля.

Поховання № 7 містилось у могильній ямі неправильної овальної форми, орієнтованій по довжині з півночі на південь, з незначним відхиленням на схід. Довжина могили 2,2 м, ширина 1,1 м, глибина 1,22 м. В її заповненні знайдено: шість фрагментів кераміки доби бронзи та один — неолітичної; 20 відщепів кременю; крем'яна проколка та різець; а на дні — уламки кальцинованих кісток. Речі відсутні.

Шість з описаних поховань являють собою трупоспалення. Померлих спалювали десь на стороні, а в могилу зсипали уламки кальцинованих кісток, часто перемішаних з золою. Могильні ями були овальної форми і орієнтовані по довжині з півночі на південь. Лише поховання № 1, виявлене на давній поверхні, судячи з розташування поховального інвентаря, було орієнтоване по довжині з північного заходу на південний схід. Відсутність в ньому уламків кальцинованих кісток вказує на те, що поховання було здійснене за обрядом трупопокладення.

Поховальний обряд та описаний вище інвентар, особливо форма і орнамент глиняних посудин, знаходять собі аналогії серед пам'яток середньодніпровської культури³. Поховання № 2—7, за орієнтацією могильних ям, обрядом, формами та орнаментом кераміки, одночасні й можуть бути датовані кінцем III — початком II тисячоліття до н. е. Поховання № 1, очевидно, належить до пізнішого часу, ніж вищезгадані. Великий рів, який оточує його, перерізав могильну яму поховання № 2. В останньому інвентаря не було, але орієнтація могильної ями та поховальний обряд свідчать про його одночасність з похованнями № 3—5. Форма посудини та багатозонний орнамент, а також наявність у похованні № 1 бронзового кільця з металу кавказького поховання, дають можливість синхронізувати його з курганными похованнями середньодніпровської культури поблизу с. Ходосовичі⁴ та з похованнями, де виявлено посудини так званого гатнинського типу. На цій підставі поховання № 1 датується другою чвертю II тисячоліття до н. е.

На північ і північний захід від згаданих поховань виявлено ще одне, належне до часу бронзи.

Поховання № 8. Могильна яма овальної форми, орієнтована по довжині із заходу на схід. Довжина її 1,5 м, ширина 1, глибина 1,2 м. На дні могили, в центрі, стояла перевернута догори дном велика глиняна плоскодонна посудина S-подібної форми з потовщеними відігнутими назовні вінцями (рис. 5). Висота посудини 32,5 см, діаметр вінець 28, найбільший діаметр тулуба 30,5, дна 16,5 см. Поверхня добре заглажена, в тісті є домішка піску. Посудина не орнаментована, лише по шийці розміщено ряд «перлин». За формою вона має аналогії серед кераміки поселень пізнього періоду доби бронзи, досліджених Ф. М. Заверняєвим поблизу м. Почеп (уроч. Грудок) Брянської області, С. С. Березанською на поселенні Пустинка Чернігівської області, В. А. Іллінською біля с. Мошни на Черкащині⁵.

У культурному шарі знайдено фрагменти різночасної кераміки (доби неоліту та бронзи, пізньозарубинецької та роменсько-боршевської), крем'яні знаряддя та крем'яні відщепи. В піщаному ґрунті археологічні знахідки різного часу змішані, але типологічно добре поділяються.

Крем'яні знаряддя (155 екз.) представлено ножеподібними пластинами (25 екз.), ножами (22 екз.), скреблами (31 екз.), різцями (3 екз.), вістрями до списів (2 екз.) та стріл (2 екз.), клиноподібними сокирами (2 екз.) та нуклеусами (12 екз.).

Численнішу групу крем'яних знарядь становлять ножі та ножеподібні пластини. Більшість останніх використовувалось як ножі. Ножі виготовлено з відщепів різної форми та трикутних у розрізі пластин і поділяються на чотири типи. Серед них переважають ножі (перший тип), виготовлені з відщепів різної форми (10 екз.), найчастіше видовженої, ретушовані з одного або двох боків (рис. 6, 13, 14). В шести випадках ретуш нанесено не тільки з боку спинки, але й з черевця.

Другий тип (4 екз.) представлено виробами з видовжених відщепів з однією високою бічною гранню, оброблених ретушшю (рис. 6, 15). Робочий край прямиий або злегка вигнутий. До третього типу належать ножі (3 екз.), виготовлені з ножеподібних пластин довжиною до 9 см, трикутних у перетині та з ретушшю по обох краях (рис. 6, 17, 18). Четвертий тип представлено кривим ножем довжиною 9,5 см, шириною 4 см (рис. 6, 19), обробленим з обох боків великими сколами (можливо, заготовка). Знайдено також невеликий (довжиною 3,5 см) сегментоподібний ніж, оброблений по всій поверхні спинки плоскою хвилястою ретушшю та підправлений з черевця (рис. 6, 16).

Скребки (31 екз.) представлено різноманітними формами та розмірами, виготовлено з відщепів, часто первинних, на яких збереглася крейдяна кірка. Типологічно їх можна поділити на три типи: кінцеві, бічні та округлі. Переважають кінцеві (21 екз.), серед яких є як високі з крутою ретушшю (17 екз.), так і плоскі (4 екз.) з дрібною ретушшю. Перші виготовлено з подовжених або аморфних, а другі — з широких відщепів. Робочі краї високих (рис. 6, 1—5) та плоских (рис. 6, 6, 7) кінцевих скребків дугоподібної форми.

Бічні скребки (5 екз.) виготовлено з відщепів підпрямокутної форми (рис. 6, 8). Звичайно крутою ретушшю оброблено два суміжних або про-

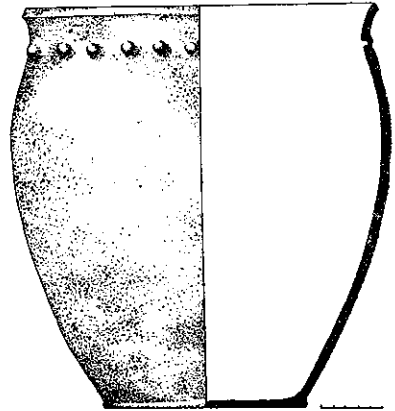

Рис. 5. Посудина епохи бронзи з поховання № 8.

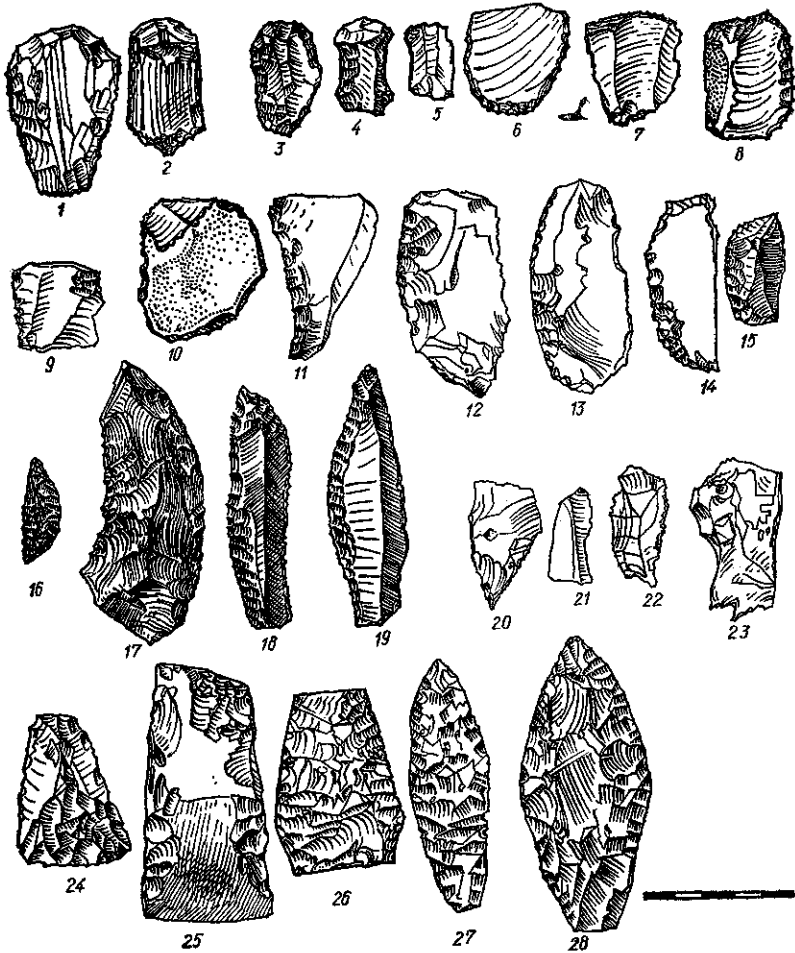

Рис. 6. Крем'яні вироби з культурного шару поселення.

тилежних краї, лише в одному випадку — три. Два екземпляри використовувались як скребки-ножі.

Для округлих скребків (4 екз.) використано відщепи округлої форми, оброблені крутою або пологою ретушшю в залежності від висоти відщепа (рис. 6, 10). Є скребла (10 екз.), виготовлені з масивних відщепів. Вони мають дугастий або злегка увігнутий край з крупною ретушшю та слідами спрацьованості (рис. 6, 12).

Знайдено також скребок-скобель підпрямокутної форми з обробленими двома суміжними краями (рис. 6, 9). Один прямий, з крутою притупляючою ретушшю, а другий — увігнутий, що використовувався для обробки округлих предметів. Третій край, підправлений дрібною ретушшю з боку спинки та черевця, міг застосовуватися як ніж.

Вістря (2 екз.) виготовлено з плоских відщепів (рис. 6, 20). Робочий край оброблено крутою скребковою ретушшю, розташованою по обох краях. Проколки та свердла (6 екз.) зроблено також з відщепів (рис. 6, 21), в одному випадку — з досить масивного. Ретуш нанесено лише на робочу частину знаряддя. Цікава невелика проколка з мініатюрного відщепа, обробленого крутою ретушшю по всьому периметру. Бічна частина його являє собою невеликий скребок.

Різці (3 екз.) бічні, зроблені з відщепів (рис. 6, 22) і в деяких випадках мають два різцеві сколи.

Вістря стріл (2 екз.— ціле та уламок) верболистної форми мають заокруглений черешок і суцільну плоску хвилясту ретуш з обох боків. Розріз їх лінзоподібний.

Вістря списів (2 екз.) листоподібної форми з прямою основою (рис. 6, 26—28), а також з черешком і листоподібним пером (рис. 6, 27). Обидва вони оброблені суцільною хвилястою ретушшю з обох боків, розріз лінзоподібний.

Знайдено клиноподібну, прямокутну у розрізі сокиру розміром 8,5×4 см. Бічні грані оброблені великими сколами, решта поверхні відполірована (рис. 6, 25). У культурному шарі виявлено мініатюрну крем'яну «сокирку» (рис. 6, 24) та заготовку знаряддя, близького до тесла.

Нуклеуси (12 екз.) одноплощинкові, для відщепів досить аморфні. Знайдено також уламки плитчастого кременю, масивні, необроблені, з крейдяною кіркою, іноді на них є негативи кількох сколів. Значна частина знарядь знаходить аналогії в крем'яному інвентарі середньодніпровської культури, в тому числі в похованнях на території самої пам'ятки. Це передусім вістря списів, клиноподібна сокира, ножі на пластинах. Наявність у культурному шарі комбінованих знарядь (скребків-ножів, проколок-скребків тощо), як і широке використання скребкової ретуші, також є типовими для доби бронзи.

Типологічно можна виділити частину знарядь доби неоліту. Насамперед це так звані криві ножі та мініатюрна «сокирка» — вироби, характерні для розвинутого та пізнього етапу деснянського неоліту⁶. Сюди, очевидно, слід віднести і частину кінцевих скребків, зроблених з видовжених відщепів. Досить архаїчна форма різців дає змогу датувати їх ранішим часом, ніж основну масу неолітичних крем'яних знарядь. Починаючи з доби розвинутого неоліту різці виготовлялись на пластинах⁷.

У культурному шарі поселення знайдено 3 500 фрагментів кераміки. З них — 1030 уламків неолітичного посуду, орнаментованих ямковими вдавленнями, що розташовуються в шаховому порядку, або рядами. Досить рідко трапляються відбитки гребінчастого штампа, що використовувались як додатковий елемент при оздобленні вінець посудин (рис. 7, 1, 4, 5). Ямковий орнамент можна поділити на кілька типів. Перший представлений вдавленнями у вигляді ромбів (рис. 7, 7, 9, 20, 26, 30, 31—34). Ним оздоблено 53% усієї неолітичної кераміки. Ромбічні ямки двох видів — з гладким та рубчастим дном, причому перші становлять 90% ромбічного орнаменту. Контури ромбів різні — більш чи менш виразні, великі або досить дрібні, з чітким пірамідальним та округлим дном. Кераміка з ромбами, розміщеними в шаховому порядку, становить 64%, решта оздоблена орнаментом, розташованим рядами (36%).

Виділяється посуд, прикрашений ромбами середніх розмірів, з чіткими контурами, гладким пірамідальним денцем (рис. 7, 15—17). Ямки нанесені в суворому шаховому порядку. Така орнаментация, що має вигляд, за образним висловом М. Є. Фосс, «карбованого» ромба⁸ має аналогії в матеріалах ранніх стоянок белевської культури (Воронецька). Фрагменти кераміки середньої товщини, на внутрішньому боці обов'язково є сліди загладжування гребінчастим штампом. На зовнішньому боці вони, як правило, відсутні. В глині — домішка піску. Подібна кераміка нечисленна і становить всього 4% ромбовидної.

Другий тип орнаменту — так званий лапчастий штамп, нанесено кінцем палички, що обмотувалася мотузком. Цим візерунком прикрашено 36% всієї неолітичної кераміки (рис. 7, 21—24, 27). Форма ямок за своїми обрисами різноманітна і в деяких випадках нагадує ромб з рубчастим дном. Тому поділ на ромбічний і лапчастий штампи інколи досить умовний. Можна припустити, що лапчастий виникає внаслідок розвитку та видозмінення ромбічного штампа, зокрема з рубчастим дном.

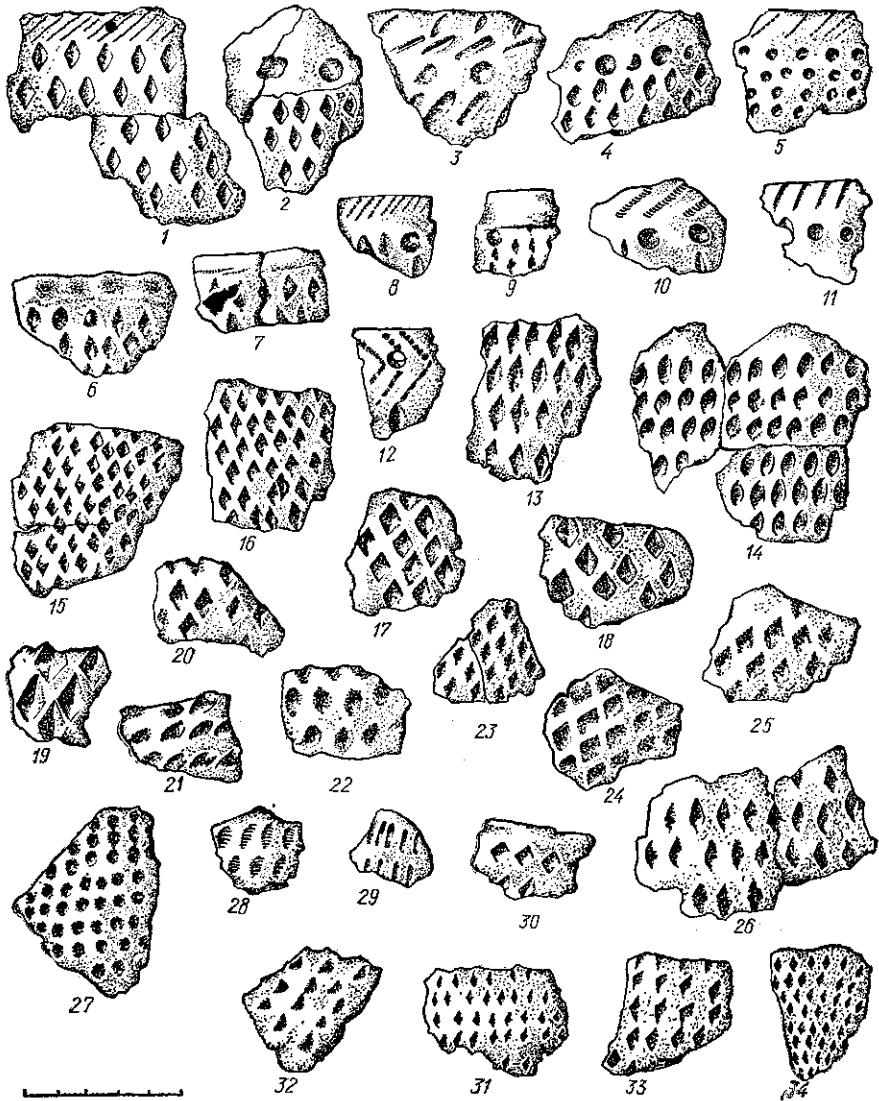

Рис. 7. Неолітична кераміка з культурного шару.

Так званий лапчастий орнамент розміщено переважно в рядок. Цікаво, що найбільшу схожість з ромбічним штампом простежено у фрагментів, орнаментованих в шаховому порядку. Зовнішню поверхню черепка звичайно заглажено, внутрішню—оброблено гребінчастим штампом. Як домішка використовується пісок.

Кераміка, орнаментована гусеничним штампом, тобто бічною частиною палички, обмотаної мотузком, становить 1,5% всієї неолітичної (рис. 7, 28, 29). Вдавнення розташовуються в рядок, близько одне від одного. Слідів загладження гребінцем на зовнішньому боці не простежується, всередині подібна обробка трапляється, але не на всіх фрагментах.

Крім перелічених, є й інші види орнаментатії. Близько 3% орнаментовано круглоямковими вдавленнями та гладким витягнутим штампом. Є також оригінальний штамп, що являє собою неглибокі овальні вдавлення з плоским «вафельним» дном (0,4%). На площі поселення трапилась накольчата (1,5%) дніпро-донецька кераміка (рис. 7, 30).

Неолітичні посудини гостродонні, з трохи стягнутими вінцями, хоча наявні й такі, де вінця утворюють одну пряму лінію зі стінками. Вінця прямі, звичайно рівно зрізані (рис. 7, 1—12). Орнаментовані здебільшого нахиленим гребінцевим штампом по краю. Гребінчасті відбитки нерідко заходять на внутрішню поверхню посудини. Поширеним є нанесення під вінцями ряду рідких круглих ямкових вдавлень, яким відповідають чіткі негативи на внутрішньому боці. На вінцях по краю в деяких випадках зафіксовано пальцьові вдавлення.

Щодо датування неолітичної кераміки, то необхідно вказати на такі моменти. Посуд з ромбічним штампом становить понад половину загальної кількості кераміки, є значний відсоток з лапчастим й гусеничним штампами. Широке використання в орнаментатії ряду глибоких ямок під вінцями, розвинута форма посудин — не дає підстав для висновку про ранньонеолітичний час основної маси неолітичної кераміки. Відсутність сполучення ямкового орнаменту з гребінцевим або іншими елементами, використання для оздоблення посуду тільки одного штампа, майже повна відсутність геометричного, зональних та розріджених у нанесенні орнаменту, незначна кількість гусеничного штампа, тобто ознак, характерних для пізнього неоліту, свідчить про належність описуваної кераміки до часу розвинутого неоліту⁹. До цього часу відноситься, очевидно, частина скребоків на видовжених відщепках, криві ножі деснянського типу та мініатюрна «сокирка».

Однак можна виділити ранішу кераміку, правда досить нечисленну, орнаментовану «карбованим» гладким ромбом¹⁰, нанесеним в шаховому порядку. За аналогією з керамікою белевської культури її можна датувати часом раннього неоліту. Серед крем'яного інвентаря з нею, найімовірніше, хронологічно пов'язуються бічні різці на відщепках.

Крім неолітичного посуду, в культурному шарі знайдено кераміку доби бронзи, прикрашену відбитками шнура, лінійного штампа та поперечними лініями. Вона представлена посудинами переважно з прямою високою шийкою, прямими або косо зрізаними досередини вінцями. Орнаментована лише верхня частина (рис. 8, 1—20). Прокреслені лінії утворюють сітку та горизонтальну ялинку (рис. 8, 10—12). Тісто звичайно відмулене, з домішкою дрібного піску. Кераміка тонкостінна, заглажена з обох боків. Посудини з шнуровим орнаментом також тонкостінні, мають заглажену поверхню, щільне однорідне тісто. Візерунок геометричний (рис. 8, 19).

Близькі до описаної кераміки фрагменти, орнаментовані дрібними кільцевими вдавленнями, неглибокими круглими ямками з плоским дном, відбитками нігтя (рис. 8, 13—15). У деяких з них, крім звичайної домішки піску, простежувався і шамот.

Є посудини темно-брунатного кольору, які мають злегка виділені плічка, домішку кварцу в тісті, іноді досить велику кількість піску. Стінки товсті, на внутрішній та зовнішній поверхні простежуються нечіткі сліди розчосів гребінчастим штампом (рис. 8, 20). Орнамент являє собою горизонтальні ряди вертикально нанесеного лінійного штампа. За формою, характером тіста, профілем вінця до описуваної кераміки належать неорнаментовані фрагменти (рис. 8, 1—7). Кераміка доби бронзи має аналогії серед пам'яток середньодніпровської культури і може бути датована кінцем III — першою чвертю II тисячоліття до н. е.

У культурному шарі знайдено також уламок грубих товстостінних (12—13 мм) неорнаментованих посудин з домішкою шамоту. Одну з них вдалось реставрувати. Це висока, плоскодонна посудина з різко профільованою шийкою, що розширюється догори, прямими відігнутими назовні вінцями, округлий край яких орнаментовано нігтьовими вдавленнями. Найрозширенішою є верхня частина тулуба. Перехід від стінок до денця всередині посудини плавний, округлий. Висота горщика 40 см, діаметр вінця 26,5, шийки 24, найбільший діаметр тулуба 31, денця 12,5,

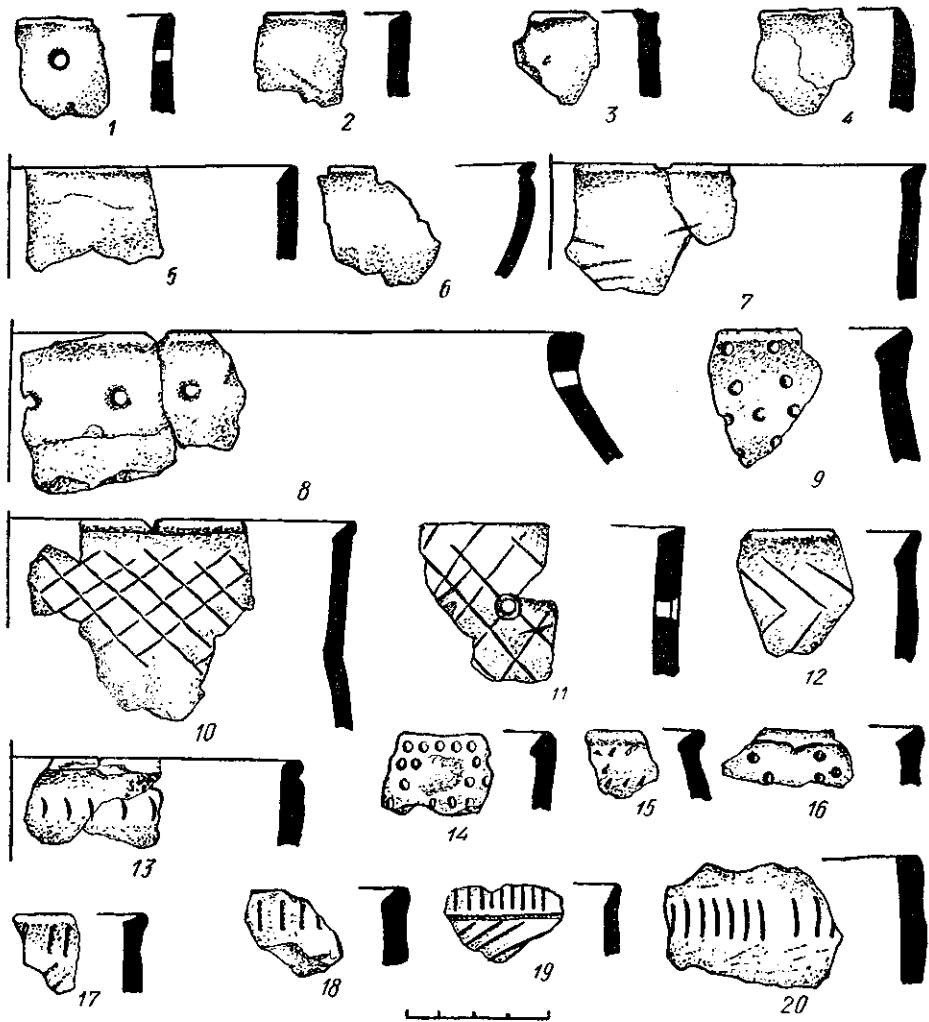

Рис. 8. Кераміка середньодніпровської культури з культурного шару.

товщина стінок близько 1 см (рис. 9, 1). Виявлено також розвал аналогічної посудини (рис. 9, 3) відомої на селищах пізньозарубинецького часу. На території Брянської області такі горщики зафіксовано на селищах у гирлі р. Гасоми, Почепському, Синьківському та інших, що датуються другою чвертю I тисячоліття н. е.¹¹

До цієї кераміки належить і плоскодонна мініатюрна посудинка з прямими відігнутими назовні вінцями, прикрашена на шийці трьома горизонтальними прокресленими лініями (рис. 9, 2). Висота посудини 9 см, діаметр вінець 6,5, найбільший діаметр тулуба 7,5, дна близько 4 см. Товщина стінок — 0,6—0,7 см.

В незначній кількості виявлено кераміку, представлену посудинами з невисокими відігнутими назовні вінцями, орнаментованими косими насічками по краю, з виділеним переходом від шийки до плічок. Як домішку використано шамот. Діаметр вінець 16 см, товщина стінок близько 1 см. Подібна кераміка характерна для поселень IX—X ст. роменсько-борщівського типу в басейні Верхньої Десни та Дніпра.

У північній частині розкопу на глибині 15—20 см від сучасної поверхні простежено велику западину підпрямокутної форми площею близько 25 м² та глибиною 30—50 см. Вона прорізувала культурний

шар та місцями заглиблювалась в підстиляючий його світло-сірий супісок. Заповнення темно-брунатного кольору різнилось від оточуючого шару. На дні западини простежено ями від стовпів діаметром близько 20 см, глибиною 20—40 см, розташовані головним чином по південному та західному краю западини. В центрі її були дві стовпові ями діаметром близько 40 см. Заповнення їх таке саме, як і в западині. На площі останньої виявлено різночасні знахідки. Мабуть, западина являла собою залишки частково заглибленої в ґрунт споруди, очевидно, житла стовпової конструкції. У зв'язку з тим, що споруда прорізувала культурний шар, її можна віднести до найпізнішого періоду існування пам'ятки.

З усього сказаного можна дійти висновку, що піщане підвищення у заплаві р. Навля поблизу с. Партизанське багаторазово використовувалось протягом тривалого часу. Заселене воно було, очевидно, у ранньому неоліті. В цей час тут існувало невелике, можливо, сезонне поселення, яке продовжувало існувати і за доби розвинутого неоліту. Потім, до приходу сюди племен середньодніпровської культури, підвищення було незаселене. Середньодніпровські племена, що жи-

ли десь поблизу, влаштували на його території ґрунтовий могильник, який можна датувати кінцем III — першою половиною II тисячоліття до н. е. В пізній період доби бронзи тут також здійснювались поховання. Пізніше підвищення довго не використовувалось і лише в пізньозарубинецький час воно знову стає місцем проживання людей. Заключний етап його заселення припадає на IX—X ст. н. е., час мешкання роменсько-борщівського населення.

Дослідження багат шарової пам'ятки поблизу с. Партизанське Брянської області становить значний інтерес для вивчення стародавньої історії не тільки Середнього Подесення, але й території Середнього та Верхнього Подніпров'я.

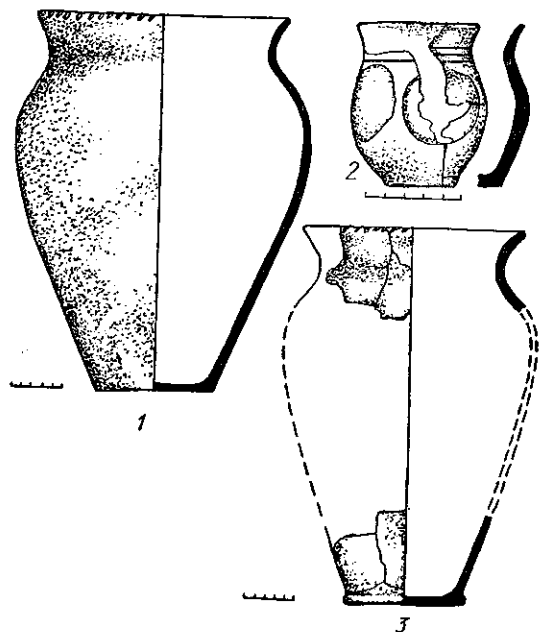

Рис. 9. Глиняний посуд пізньозарубинецького часу.

¹ Калигіна Е. А. Река Навля.— Археологические исследования в РСФСР в 1932—1936 гг. М.—Л., 1941, с. 38; Левенко В. П. Отчет о работе Деснинского отряда в 1956 г.— Архив ИА АН СССР, р.—1, № 1256, с. 34; Смирнов А. С. Отчет о работе Деснянского левобережного отряда в 1973 г.— Архив ИА АН СССР, р.—1, № 501, с. 33.

² Артеменко И. И. Племена Среднего и Верхнего Поднепровья в эпоху бронзы. М., 1967, рис. 51.

³ Там же, рис. 3, 14.

⁴ Артеменко И. И. Неолитические стоянки и курганы эпохи бронзы близ с. Ходосовичи.— В кн.: Памятники каменного и бронзового века Евразии. М., 1963.

⁵ Заверняев Ф. М. Поселение эпохи бронзы на Десне.— КСИА АН УССР, 1960, вып. 10, рис. 3, 1; Заверняев Ф. М. Памятники эпохи поздней бронзы в бассейне Верхней Десны.— СА, 1964, № 1, с. 146—157, рис. 6, 6, 7; Березанская С. С. Пустынка. Поселение эпохи бронзы на Днепре. К., 1974, рис. 34; Ильинская В. А. Поселение комаровской культуры у с. Мошны.— КСИА АН УССР, 1960, № 10.

⁶ Розенфельдт И. Г. Стоянка мыс Очкинский.— КСИА АН СССР, 1950, вып. 31,

с. 136, рис. 47, 2; *Левенок В. П.* Неолитические племена лесостепной зоны Европейской части СССР.— МИА, 1973, № 172, табл. 48.

⁷ *Левенок В. П.* Вказ. праця, с. 190.

⁸ *Фосс М. Е.* Древняя история севера Европейской части СССР.— МИА, 1952, № 29, с. 161.

⁹ *Розенфельдт И. Г.* К вопросу о связях древнего населения бассейнов рек Десны и Оки в конце III — начале II тысячелетия до н. э.— КСИИМК, 1959, вып. 75.

¹⁰ *Фосс М. Е.* Вказ. праця, с. 160, рис. 83, 5.

¹¹ *Заверняев Ф. М.* Селище в устье реки Гасомы.— В кн.: Раннесредневековые восточнославянские древности. Л., 1974, с. 129, рис. 2—13; *Амброз А. К.* К истории верхнего Подесенья в I тыс. н. э.— СА, 1964, № 1, с. 64, рис. 7, 11, 12.

И. И. АРТЕМЕНКО, А. С. СМИРНОВ

Партизанское — многослойный памятник на Брянщине

Резюме

В 1974 г. Деснянский Левобережный отряд Института археологии АН СССР под руководством А. С. Смирнова осуществил раскопки многослойного памятника у восточной окраины с. Партизанское (бывшее с. Святое) Навлинского района Брянской области. Он расположен на песчаной возвышенности в пойме р. Навли (левый приток Десны). Обнаружены остатки (кремневые орудия и фрагменты керамики) поселений раннего и развитого периодов эпохи неолита, могильник среднеднепровской культуры (исследованы семь погребений), погребение позднего периода эпохи бронзы, остатки поселений позднестаробульварского времени и IX—X вв. н. э. (роменско-боршевского населения).

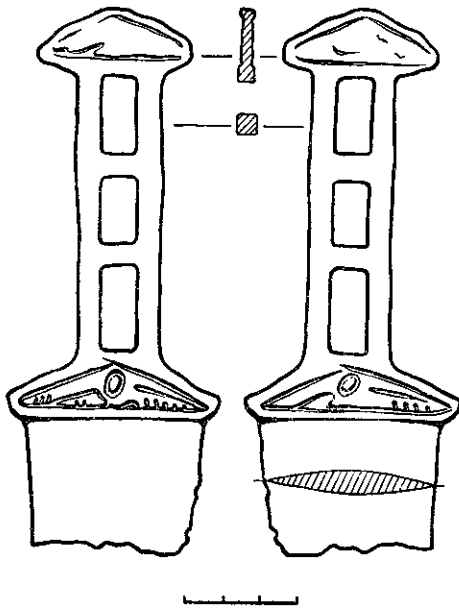
Г. Т. КОВПАНЕНКО, Б. М. ЛЕВЧЕНКО

Скіфський меч з с. Медвин

У сільському музеї Будинку культури с. Медвин Київської області зберігається залізний меч, знайдений випадково на полі, на північ від села, в уроч. Хутір.

Навершя меча із слідами зображення, плоске в перерізі, має форму, близьку до трикутника. Руків'я пряме, брускоподібне, з трьома прямокутними поздовжніми вирізами. Перехрестя має форму трикутника із зображенням грифонів, зробленим насічкою. Клинок двозлезвий, ширина його біля перехрестя 4,8 см. Довжина руків'я 8 см, ширина 2,2 см. Довжина уламка меча — 14 см (рисунок).

Повна аналогія цьому мечу нам невідома. На території України мечів з вирізами на рукаві відомо п'ять. Один з них походить з кургану IV ст. до н. е. поблизу с. Горняцького Перевальського району Ворошиловградської області¹. На відміну від медвинського він має овальне навершя з зображенням тварини (оленя?). Руків'я пряме, але не з трьома, як на медвинському, а з чотирма вирізами і вкрите товстою золотою платівкою. Перехрестя має форму, близьку до овала, і прикрашено зображенням двох хижих тварин. Клинок

Меч з с. Медвин.